

„Mielőtt még túlságosan is a csodálatos eszközök és hipnotikus hatású videójátékok bűvkörébe kerülnének, hadd emlékeztessem Önöket, hogy az információ nem azonos a tudással, a tudás nem azonos a bölcsességgel, és a bölcsesség sem az előrelátással. Mindegyik a másiktól nő ki, és mindegyikre szükségünk van.”

Arthur C. Clarke¹

HANKISS ÁGNES

HUMINT-RETRO

195

– lélektani vonzatok –

Az emberi hírszerzés módszereinek az oktatása a transzatlanti világban (és vélhetőleg azon kívül is) *anekdotaalapú*²: mivel valós idejű esetbemutatók a dolog természeténél fogva nincs lehetősége, főképpen filmek, tévésorozatok, könyvek elemzésére épül. *„Az emberi hírszerzés akadémikus oktatása nehéz a források és az ügyek titkossága miatt”* – állapítja meg a HUMINT oktatóságával foglalkozó tanulmányában Keith Cozine³. Az angolszász világban is, amely ebből a szempontból talán a legrugalmasabb, jobbára csak a látványos következményekkel járó és nagy vihart kavarázó titkoszolgálati kudarcok válhattak nyilvánossá és taníthatóvá. Például a Zapata-művelet, azaz a Disznó-öbölbeli amerikai fiaskó, amelyet főképpen hírszerzési hiba eredményezett: kettős ügynökök folyamatosan félrevezették az amerikaiakat a kubai nép egyöntetű Castro-ellenességét illetően. Vagy az iraki tömegpusztító fegyverekre vonatkozó, később téves-

nek bizonyuló feltevés, amelyet döntően egy Curveball fedőnevű iraki német mérnök álhíreire alapoztak.

Az emberi kapcsolatokra épülő hírszerzés, a HUMINT (Human Intelligence) történhet fedetten (a klasszikus kémkedés, a beépülés különböző válfajai), titkosan (például egy külföldi követség munkatársán keresztül, aki tudja, kinek ad át információkat) és nyíltan (például diplomáciai tárgyalás útján vagy kihallgatás során). A HUMINT jövőjét és jelentőségét igen eltérően, sőt ellentétesen ítélik meg a biztonságkutatás különböző szereplői. Vannak, akik úgy vélik, az elektronikai eszközök térhódítása és fejlődése, a SIGINT (Signal Intelligence) különböző válfajai előbb-utóbb feleslegessé teszik vagy ellehetetlenítik a kockázatosabb és nehezebben kiépíthető, emberi források útján történő információszerzést. Míg mások épp ellenkezőleg, a hatékony terrorelhárítás előtt álló elsődleges feladatnak tekintik a HUMINT adta lehetőségek jobb kihasználását, akár helyzetek és összefüggések feltárásához, akár műveletek támogatásához. Azok, akik úgy gondolják, hogy a titkos vagy fedett emberi forrásokon keresztül történő hírszerzést vissza kell emelni eredeti, „hidegháborús” rangjára, azzal érvelnek, hogy a titkosítási technológiák, titkos alkalmazások elterjedése miatt a terroristákat egyre nehezebb megtalálni a költséges SIGINT-eljárásokkal. Ezért fokozottan kell befektetni a HUMINT fejlesztésébe, nem csupán szövetségi, hanem állami és helyi szinteken is, érvel például amerikai vonatkozásban M. A. Mayer.⁴ Érvek és igazságok föltehetőleg mindkét oldalon felsorakoztathatók. Az élet viszont olykor megcáfolja a munkahipotézist. „A valóság bebizonyította, hogy az amerikai technológia és kifinomult rendszereik nem képesek megállítani egy mujahedint, ha nem követ el biztonsági hibát” – írta egyik utolsó levelében Oszama bin Laden, alig egy héttel a halála, azaz a SIGINT-eszközökre nem csekély mértékben támaszkodó, sikeres amerikai rajtaütés előtt.⁵ „A HUMINT hiánya a titkosszolgálati műveletekben az elemzőket arra ítéli, hogy képeket bámuljanak, kétségbeesetten vizsgáljanak kommunikációs tartalmakat, újságokat olvassanak, elektronikai jeleket méricskéljenek, hogy megbizonyosodjanak, miről van szó. A HUMINT a műveleteknek értékelhető irányt szab azzal, hogy felfedve a szándékokat és a képességeket, megerősítse azt, amit a technikai információk vagy megerősítenek, vagy nem” – érvel a HUMINT jelentősége mellett Gabriel Margolis.⁶ Hasonló szempontokat fejtenek ki tanulmányukban kanadai elemzők is:

„...mára elfogadottá vált, hogy a HUMINT igazi értéke az a sajátossága, hogy megmutathatja az ellenfél szándékát, nem pedig pusztán igazolja a létezését annak, ami megjelent vagy lokalizálódott. A HUMINT jellemzője, hogy pajzsként és kardként is használható.”⁷

Mindenekelőtt: a HUMINT-tal kapcsolatos tudásanyagot a maga mélységében és teljességében csak azok ismerhetik – és oktathatják –, akik gyakorolják is. Mindazonáltal a HUMINT oktatásának a vonatkozásában is – amint a biztonságkutatás más területein – többen szorgalmazták az interdiszciplináris megközelítést, amely ötvözi a hírszerző szakma, a lélektan és a történetkutatás tapasztalatait. Lahneman például a HUMINT jövőjével foglalkozó írásában azt javasolja, hogy a hírszerző közösségnek *„képesnek kell lennie létrehozni vagy másképpen előmozdítani együttműködő kapcsolatokat, rövidebb vagy hosszabb időre, hogy információkhoz jusson olyan témákban, amelyekben interdiszciplináris elemzésre van szükség...”⁸*

Az interdiszciplinaritás egyik fontos területe lehet, ahol az emberi forrásokra épülő hírszerzés⁹ és a lélektan találkozik. Hiszen a titkosszolgálati módszerek nem kis mértékben az emberi természet évszázadokkal mérve is alig-alig változó törvényein nyugszanak: lelki mechanizmusok használatán keresztül érik el a céljukat. A lélektani szempontok bekapcsolása a képalkotásba árnyalhatja az elemzést, de egyben meg is nehezítheti az elemző dolgát, ha el akarja kerülni a banalitás csapdáját. Hiszen az emberi lélekben mindig benne rejlik az az ambivalencia, amely kiszámíthatatlanná teszi: a legkörmönfontabb megtévesztő játszma célkeresztjébe kerülő ember sem föltétlenül az előre megjósolható módon cselekszik. A lélek szabadsága és öntörvényűsége a mégoly megtervezett megtévesztő stratégián is kifoghat.

A HUMINT oktatásában felhasználható levéltári források tekintetében a rendszerváltott országokban az oktatók és a kutatók előnyösebb helyzetben vannak, mint azokban az országokban, ahol a történeti folytonosság jóval szűkebbre szabja az iratfelszabadítás körét. A módszerek pedig önmagukban véve – függetlenül azoknak a céloknak az erkölcsi és politikai tartalmától, amelyeknek a szolgálatában hasznosultak – átnyúlnak korszakokon és rendszereken. Mai olvasójuknak, amikor ezekkel az iratokkal dolgozik, nem könnyű magában szétválasztani a két olvasatot:

a befolyásolás módszereit tanulmányozva legyűrni magában az idegenkedést a politikai tartalomtól, főként a „belső reakció” elleni harc belvilágától és sötét bugyraitól. Ugyanakkor, ha nem a történelmi vagy erkölcsi megítélés, hanem a módszerek felől nézzük, a kommunista állambiztonsági tananyagok gazdag forrásanyagot nyújtanak a HUMINT eszközeinek és a titkosszolgálati játszmák műveleteinek a vizsgálatához. Hozzáteve persze – amit a korábban idézett John Sano is kifejt a HUMINT oktathatóságával összefüggésben –, hogy bizonyos demográfiai és kulturális változások és átrendeződések befolyásolhatják az értelmezést, mivel az eltérő tapasztalatok eltérő gondolkodási struktúrákhoz vezetnek. Örökölt történetek és törzsi emlékek felhasználhatók az oktatásban, az internetes nemzedéknél azonban sokszor hatástalanok maradnak, mert míg az oktatók többnyire „digitális bevándorlók”, a hallgatók egyre inkább „digitális szülöttek”.¹⁰ Hasonló gondolatot fogalmaz meg Zalai-Göbölös Noémi is: „Az Y és Z generáció esetében egyre sürgetőbb kényszerrel válhat az oktatási formák átalakítása, hiszen a hagyományos, »poroszos« képzésre már nem igazán fogékonyak, sokkal inkább előnyben részesítik az elektronikus alapú, érdekes, interaktív tananyagokat, képzési módszereket. [...] Mindenképpen megfontolandó továbbá, hogy miként lehet szintetizálni a tudásanyagokat, élményszerűvé tenni az elsajátítandó tananyagot...”¹¹ E megállapítás alapvető igazságán nem változtat, csupán továbbgondolásra készíthet az a kérdés, hogy a „poroszos” oktatás és az elektronikus alapú oktatás ellenpólusai között szabad-e megfélekednünk a harmadik lehetőségről... Arról a szabadabb, kötetlenebb, improvizatívabb oktatási formáról, amely szemben a másik kettővel, elsősorban nem lexikális ismeretek és „flashmobok” tárházát vonultatja fel, olykor leszoktatva a hallgatót a gondolkodás örömeiről, hanem épp ellenkezőleg, gondolkodni tanít. Megmutatva, hogy a pusztán információ (a prezentációkon) túllépve hogyan lehet eljutni, ellentmondásokon és dilemmákon keresztül, a dolgok mélyebb megértésének addig a lépcsőfokáig, amelyet a mottóul választott idézet bölcsességnek és előrelátásnak nevez.

A kulturális és felfogásbeli különbségeket számításba kell venni, hiszen a célszemély is lehet ilyen vagy amolyan. Ugyanakkor egyes területeken, teszi hozzá Sano, mondjuk a találkozó lebonyolításában és a kapcsolattartás mikéntjében a hagyományos forma ma is biztonságo-

sabb, mint a digitális. A hagyományos eszköztár persze, tehetjük hozzá, az internet korában humorosan szűkös és elavult képet is mutathat. A beszervezést előkészítő tippkutatást oktató állambiztonsági tananyag például a következő források használatát listázza: „szakmai évkönyvek, enciklopédiák (ún. »Ki, kicsoda« típusú kiadványok), vállalati, intézeti, minisztériumi évkönyvek, »belső« közlönyök, szemlék, híradó stb., egyetemi évkönyvek, célobjektumok »házi« telefonkönyvei, a célterületeken szervezett konferenciák anyagai, sajtóanyagok, különféle publikációk; a jelölt által írt könyvek, cikkek, tanulmányok.”¹² Nem mintha ma, a digitális világban, a nyílt információszerzés, az OSINT (Open Source Intelligence) nem támaszkodna ilyesfajta forrásokra is (függetlenül attól, hogy nyomtatott vagy elektronikus formában éri el őket).

Az 1970-es évek közepétől fogva számos állambiztonsági szerző látható buzgalommal igyekszik beépíteni az eszköztárába a modern lélektan fogalomkészletét és szemléleti elemeit. Jóllehet még igen óvatosan, a marxista-leninista frazeológiával vastagon nyakon öntve. A forradalmasuló amerikai pszichológia és szociálpszichológia felismerései megragadják a kommunista állambiztonság tisztjeinek a fantáziáját, és ideológiai fenntartásaik dacára, szeretnének minél többet profitálni az „imperialista” tudásból saját képzési-oktatási gyakorlatukban. Legyen szó akár hírszerzésről, kémelhárításról, belső elhárításról vagy a katonai szolgálatokról, az egykor oktatási célra készített tananyagok gazdag merítést kínálnak az állambiztonsági munka és a modern pszichológia – a kétféle „mantra” – ambivalens kapcsolatának a bemutatásához. Az egykori tanulmányok írói közül sokan valósággal tobzódnak a modern lélektan és társadalom-lélektan terminológiai kínálatában, és többnyire elég mechanikusan alkalmazzák, adaptálják az alapfogalmakat saját témájukra. A lélektani fogalmak és elméletek pusztá felsorakoztatását, ismételtetését, például a lélektanban használatos személyiségtipológiák vagy szerepelméletek mára részben megkopott arzenáljának a felvontatását önmagában fölösleges volna bemutatni. Az igazság az, hogy már a hőskorukban sem rajongtam túlzottan azokért az életidegen és skolasztikus kategorizálásokért, amelyekből hiányzott a valódi élettelenség, és amelyekkel pszichológushallgatóként, majd kezdő pszichológusként és kutatóként volt szerencsém nap mint nap találkozni. Merem

azt mondani, hogy ez különböztetett meg minket, megtűrt Mérei-tanítványokat, a támogatott egyetemi és akadémiai hivatalosoktól és laboratóriumi elméletgyártóktól. Az állambiztonsági szerzők többnyire az utóbbiak nyomdokain haladtak – de hát ebben igazán nincs semmi meglepő. Csupán akkor lépnek ki ebből a keretből, amikor saját tapasztalataikból merített példákat, konkrét eseteket rendelnek hozzá egy-egy általános tételhez vagy elméleti megállapításhoz. Rendre megpróbálkoznak a modern pszichológia marxista aládúcolásával is. Mindazonáltal folyton beleütköznek a marxistának mondható lélektan kapitális hiányába. Bár emlegetni, „mantrázni” lehet, megalkotásába szükségképpen beletört volna egy állambiztonsági tiszt (vagy bárki más) bicskája. Menthetetlenül belegabalyodnak az ideológiai és szakmai szempontok ellentmondásába. Például, midőn a szerep társadalom-lélektani fogalmát meglehetősen banálisan így értelmezik: *„Ezért van az, hogy egy üzletkötő eljátszhatja a nagystílű üzletember szerepét, egy hotelportás a nagyvilági vendéglátóipari szakembert vagy egy tisztviselő a hatalom birtokosát. Ezzel szemben egy nagyipari munkás számára gazdasági és osztályhelyzete egyértelmű szociális szerepet határoz meg. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a jó esztergályost nem lehet »megjátszani«, mert vagy kiváló termelési eredménnyel, korszerű módszerekkel dolgozik, és akkor valóban kitűnő esztergályos, vagy nem, és akkor mindenki előtt azonnal lelepleződik. [...] A marxizmus talaján álló szociálpszichológia tehát a szociális szerepek problematikáját beágyazta és összefüggésbe hozta a valódi társadalmi mozgásformákkal, és kimutatta, hogy a szociális szerepek is a társadalom politikai, gazdasági folyamatainak determináltsága alatt állnak, és ezen belül különösképpen az osztályharc alakulásának a függvényei. [...]”*¹³ Lehetne még számtalan példát meríteni a marxista-leninista frazeológia és a modern lélektan fogalomtárának kényszerű összeházasításából – de talán elég ennyi is.

A marxista szociálpszichológia tévképzetével különben nekem is megvolt a magam apró kalandja, amelyet nem valami hamis régi „dicsőségként”, csupán a korszak dokumentálásának kis színeseeként idézek fel itt. A rendszerváltást megelőző években megbízott óraadóként társadalom-lélektant tanítottam az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Elkészültem a *„Társadalom-lélektani alapismeretek”* című jegyzet megírásával,

amely – magyar nyelven talán elsőként – átfogó képet kívánt nyújtani a tárgyról. A bevezető fejezetben óvatos duhajként, a hatalom berkeiben igen jól fekvő P. F.-től vett idézet mögé besorolva, de mégiscsak beleírtam, hogy „*a marxista gondolatrendszerből a szociálpszichológiai tények a maguk valóságos jelenségszintjén nem vezethetők le*”. Büszke voltam magamra, hogy P. elvtárs valamelyik hosszú, szürke és jellegtelen tanulmányának a mélyére rejtett félmondatban felfedeztem a kiskaput – mai szemmel nézve persze mindez elég humoros és anakronisztikus. A kéziratot leadtam a Dékáni Hivatalnál, remélve, hogy a félév kezdetére már a hallgatóknál lehet a jegyzet. Teltek a hónapok. Majd eltelt az év is. Érdeklődésemre a Dékáni Hivatalnál mindig megnyugtattak, hogy a jegyzet halad a maga útján, már a Tankönyvkiadónál dolgoznak vele. Eltelt még egy év. Miután a Dékáni Hivataltól sokadszorra is elhajtottak, levelet írtam a Tankönyvkiadó igazgatójának. Amit most visszatekintve az tesz némileg pikánsná (vajh miben reménykedtem?), hogy a felesége a BM Útlevélosztályának a vezetője volt. Erről akkor nem tudhattam (elutasított útlevélkérelmeimen nem az ő, hanem egy alsóbb elvtársnő neve szerepelt). Azután a jegyzetet mégis kinyomtatták – hogy az igazgatónak volt-e benne előmozdító szerepe, most már sohasem fogom megtudni. Elkészült és kikerült a jegyzetellátóba. Ámde csupán egyetlen napot érhetett meg ott. Bevonták. A marxista lélektanra vonatkozó passzus sebén vérzett-e el, nem tudom, bár hallottam ilyesmiről. De hát ennél talán többről lehetett szó: nemsokára egy kétsoros levélben tudatták, hogy nincs szükség rám tovább az egyetemen. Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, hozzáteszem, hogy az engem eltávolító professzor fiának, mint tartótisztnek a nevével, sok évvel később sűrűn találkoztam a III/III-as iratok között. Amint a derék professzorral is – harcos jobboldali és úgymond nemzeti fórumok és civil szervezetek díszpintyeként, illusztris és harsány szószólójaként.

A levéltári dokumentumok kiegészíthetik, árnyalhatják vagy akár más megvilágításba helyezhetik a filmekben és televíziós sorozatokban feldolgozott történeteket. Az alábbiakban a HUMINT oktatásában használatos filmekben és a hozzájuk rendelhető hazai és amerikai levéltári dokumentumokon keresztül próbálom meg felvillantani, hogy az esetbemutatókban hogyan köthető össze a kétféle tudásanyag: a titkoszolgálati és a lélektani. Az egyes történetek teljes körű áttekintésére itt

nincs lehetőségem (többségük egy-egy önálló tanulmány tárgya lehetne). Arra azonban egyes részleteik is alkalmasak, hogy példázzák a módszerek és mechanizmusok interdiszciplináris kapcsolódásait, és talán az oktatásban is felhasználható összefüggéseit. Ráadásul a történetek és a dokumentumok többsége többrétű: egy-egy témakörből tovább lehet lépni, átjárást találni egy-egy másik kibontható jelenségkörbe is.

ZERO DARK THIRTY (KIHALLGATÁSI TECHNIKÁK)

Keith Cozine idézett írásában a bin Laden elfogását, illetve megölését feldolgozó filmen, a *Zero Dark Thirtyn* keresztül mutatja be, hogyan használhatóak a HUMINT-oktatásban a foglyok kihallgatását bemutató jeleket. Először is, írja, a fizikai kényszerítéssel történő kihallgatási technikák látványa komoly katalizátorként szolgálhat ahhoz, hogy az osztály megvitassa a koerszív technikák használatát és etikáját. De tananyagunk javasolja annak az elemzését is, hogy a foglyok viselkedéséből leszűrhető támpontok, apró információk hogyan épülnek egymásra a bin Ladenhez elvezető futár, al-Kuwaiti azonosításában. Például: első időben a kihallgatók és az elemzők számára fő támpontul szolgál az úgynevezett „Gertrud-törvény” (Hamlet): „*A hölgy túl sokat tagad*”, tekintve, hogy az erőteljes tagadás sokszor fontosabb nyom, mint a beismerés.¹⁴

A filmhez azonban érdemes lehet hozzákapcsolni az amerikai Nemzetbiztonsági Archívumban megtalálható Kubark-könyv vonatkozó fejezeteit is. (A Kubark a CIA belső fedőneve volt.) Cozine a filmből a koerszív módszereket emeli ki, nem mint követendő példát, hanem ellenkezőleg, mint komoly dilemmák katartikus hordozóját. Jóval tanulságosabb és elgondolkodtatóbb lehet azonban – elvonatkoztatva itt is a politikai és erkölcsi fenntartásoktól – a Kubark-könyvnek az a fejezete, amely a nem koerszív módszerekkel foglalkozik. A könyv bevezető részének fontos megállapítása például az, hogy senkit sem lehet megtanítani arra, hogyan legyen jó kihallgató, csupán arra, hogy melyek a rossz kihallgató tipikus hibái. Ez a különbségtétel akár szörszálhasogatásnak is tűnhet. De talán mégsem az. Hiszen legyen szó a HUMINT bármely területéről, az elemző-értékelő személy oldalán a szakmai ismeretek, a

tudás mögött ott van – avagy nincs – valami rejtett többlet, amit nevezhetünk intuíciónak, megérzésnek, netán hatodik érzéknek. Valóban, attól még, hogy valaki nem követi el a jellemző hibákat, vagyis nem rossz abban, amit csinál, még nem föltétlenül jó benne: ahhoz még szükség van arra a bizonyos, nehezen átadható többletre, amit – megint csak – bölcsességnek és előrelátásnak nevezhetünk. A lélektani törvényszerűségek megfelelő használata persze korántsem könnyű feladat. Nem mindegy például, hogy a másik ellenállása racionális vagy érzelmi indítatású: az ellenállást csak ugyanazon a háttéren lehet feloldani, amelyen alapszik. A „Hogyan csaljam csapdába, hogy felfedje, amit tud?” helyett célszerűbb hozzáállás a „Hogyan érjem el, hogy ő maga akarja elmondani azt, amit tudni akarok?”. Vagy súlyos félreértelmezéshez vezethet, ha a kihallgató figyelmen kívül hagyja a másik viselkedésének kulturális beágyazottságát és mozgatórugóit. A hidegháború idején például az, hogy a KGB tisztjei rossz bánásmódban részesültek saját szolgálatukon belül, olyan alapot adott, amire az amerikaiak bizvást építhettek. *„It’s the walk-in trade that keeps the shop open”*, tartotta a korabeli FBI-os szólásmondás.¹⁶ („*A felajánlkozókkal kapcsolatos üzletág tartotta nyitva a boltot.*”) Ha a kihallgató nem fizikai kényszerítéssel, hanem lélektani ráhatással kíván információkhoz jutni, a kihallgatott személyiségtípusára kell szabnia a saját magatartási vonalát. A különböző személyiségtípusok bemutatásával másutt már részletesen foglalkoztam.¹⁷ De talán megbocsátható, ha a teljesség kedvéért – mivel ez az írás volta-képpen a folytatása az ott megkezdett gondolatmenetnek – itt is áttekintem a főbb típusokat. A lélektani típusok jellemzésében igyekeztem kiemelni és a magam olvasatában összerakni az egyes vonásokat anélkül, hogy lényeges és koherens elemeiken változtattam volna. Az egyes személyiségtípusok között persze gyakoriak az életszerű átfedések, kivételek, amelyek felülírhatják a tipológiát.

1. *Fegyelmezett-makacs*. Hideg, nyugodt, intellektuális, logikus és makacs. Lassan dönt. Nem az elkötelezettség, hanem többnyire személyes előnyök vezetnek. Látszólag kooperál, de folyamatosan titkolózik. Felsőbbrendűnek hiszi magát, és arról fantáziál, hogy ő az, aki manipulálja a környezetét. Lényegtelen dolgok beismerésével próbálja

félrevezetni a kihallgatót. Mindig nyitva tart menekülőutat. Saját „külön bejáratú” moralitása van. Erősen ragaszkodik minden személyes tulajdonához. Ezek énjének a részei. A tárgyai, például egy érme vagy egy kulcscsomó személyes jelentőséggel bírnak a számára. Könnyen vall be dolgokat, de csak azért, hogy kizökkentse a kihallgatót és elrejtse a lényegét. Tilos vele szemben ellenséges fölényt mutatni és fenyegető magatartást alkalmazni, vagy keményen szembesíteni. A szoba és a környezet legyen tiszta és rendezett. Baráti és egyetértő hangvétel lehet csak eredményes. Célszerű érdeklődést mutatni a hobbijai, jelképes tárgyai iránt.

2. *Optimista*. Impulzív, inkonzisztens, de jó kedélyű. Elismeri a hibáit, megadja, amit várnak tőle. Konfliktuskerülő. Inkább elfut, kimenekül a helyzetből. Úgy véli, végül minden jóra fordul. Beszéde és viselkedése inadekvát és következetlen. Gyakran alkohol- vagy drogfüggő. Elhárítja a személyes felelősséget. Vágyik az elfogadásra, a pátyolgatásra. Pátyolgatni kell, de konkrét ígéreteket tenni nem szabad, mert ha nem teljesülnek, bosszúszomjas és agresszív lesz.
3. *Mohó, követelőző*. Piócaaként tapad másokra, levakarhatatlan, kényszeresen dependens és passzív, elvárja, hogy mások gondoskodjanak róla. Ha sérül, nem saját erőfeszítéssel hozza helyre a bajt, hanem másokat akar rábírní, hogy megverekedjenek érte. Örök elégedetlen, aki könnyen válik árulóvá, ha csalódik a támogatóiban. Ez az új gazdáival szemben is hamar bekövetkezik. Önbüntető hajlama miatt depressziós lehet és öngyilkosság veszélye is fennáll. Megértő apaként kell vele viselkedni, nem szabad elutasítani, de akármit ígérni sem. A teljesíthetetlen kérést rögtön helyettesíteni kell valamivel, ami teljesíthető. Ez megnyugtatja, mert számára nem a tárgy, hanem a gesztus a fontos. Mivel az ellenállás érzelmi, a logika, az érvelés nála soha nem működik. Csak az érzelmi ráhatás.
4. *Egocentrikus, szorongó*. Tele van félelemmel, mégis folyton harcba bocsátkozik, hogy elrejtse a félelmét. Vakmerőséggel kompenzált szorongás, a veszély tagadása jellemzi. Nárcisztikus személyiség, hiú és érzékeny, éhezi az elismerést, ezért soha nem szabad leleplezni vagy megszégyeníteni. Szeret szerepelni. Éreznie kell, hogy amit elmond, nem fordítják ellene. Hencegő, aki sokszor „Don Juan” is:

minden nőt meg akar hódítani. Hazudik az elismerésért. Katonaként gyakran kitüntetik bátorságáért, ami azonban többnyire szándékos veszélykeresés eredménye. Nem szabad kigúnyolni a hengegését vagy rövidre zárni az elbeszélését. Érdeemes sajnálkozni, hogy egy ilyen értékes embert, mint ő, korábbi irányítói vagy munkaadói erre használtak, ilyesminek tettek ki. Ha visszatart fontos tényeket, például kapcsolatát egy idegen szolgálattal, éreztetni kell vele, hogy ha bevallja, nem lesz baja belőle. Beszervezését megkönnyítheti az ilyesfajta felvezetés: „Meg volnék lepve, ha vállalkozna egy ilyen veszélyes küldetésre...”

5. *Bűntudatsújtott.* Kegyetlen, irreális tudatállapot. Folyton a bűntudata foglalkoztatja. Hol vezekel, hol viszont mások bűneit látja nagyobb-nak. Úgy érzi, elárulták. Amit azonban rendre ő maga provokál ki, hogy büntesse magát. Mazochista. Nehéz kihallgatni. Könnyen tesz önmagára nézve hamis vallomást, vagy olyasmit követ el, amiért büntetés jár. Nehéz eset. Csakis a bűntudatára építve lehet megnyitni.
6. *Akit összetör a siker.* Hasonló az előbbihez. Vágyik a sikerre, de képzeletben éli ki, a megvalósítástól fél. Elmondásában egész életében a siker küszöbén állt, de mások hibájából mindig közbejött valami. Gyakran éri baleset. Ambícióit, vágyait csak addig élvezzi, amíg fantáziában maradnak, és nem valósulnak meg. A beteljesüléssel kapcsolatos belső tiltás bűntudati eredetű. Többnyire másokat hibáztat a kudarcért, amit ő maga idézett elő. A kihallgató kerülje, hogy hatni akarjon rá vagy szembesíteni a kudarcok valódi okával, mert akkor tények helyett szubjektív torzítások özönével kell számolnia. A kihallgatónak el kell különítenie, izolálnia a személyiségnek ezt a mezőjét, ami a megbízhatatlanság forrása.
7. *Skizoid vagy furcsa karakter.* A való világ számára üres és értelmetlen. Nem válik el a fantázia a valóságtól. Minden külvilágból érkező frusztrációra rendkívüli intoleranciával reagál. Szimbolikus jelentést tulajdonít másoknak, de valóságos kapcsolata senkivel sincs. Nem bírja a frusztrációt. Rögtön visszabújik a csigaházába. Kóros hazudozó. Olyasmit mond, amit a kihallgató szívesen fogad, hogy előcsalogassa a másik reakcióját. Sokszor ő maga sincs tisztában azzal, hogy hazudik.

8. *A kivételes.* Nagy igazságtalanság érte, jóvátételre vár. A világ még tartozik neki. A hátrány sokszor sorsszerű: például testi fogyatékoság, krónikus betegség, korai árvaság. Privilegiumokra tart igényt, aminek a jogossága, úgy tartja, mindenki számára nyilvánvaló, tagadása csak rosszindulatból fakadhat. Ha megkérdőjelezzük, lázad. Odaadón kell meghallgatni és elfogadni. Az ambivalens hozzáállás az ő szemében tagadást jelent. A juttatás, amit kér, nagyobb, mint amit megérdemel azzal, amit nyújtott. Ennél a típusnál a legvalószínűbb, hogy ha a helyzet lehetővé teszi, dekonspirálja a kapcsolatot, esetleg kitálat a sajtónak.
9. *Átlagos, normális.* Az előző személyiségtípusok bármelyik tulajdonságával rendelkezhet, akár többel is, de egyik sem válik uralkodóvá. A reakciói mindig a külvilágra válaszolnak, a belső színpad nem veszi át a külvilág helyét és szerepét.

Az egyes személyiségtípusokat érdemes lehet megvizsgálni a modern lélektan manapság méltán divatos fogalmának, a „borderline” szindrómának a tükrében is. Már csak azért is, mert a „borderline” személyiségzavar feltárása más vonatkozásokban sem felesleges: átvezet például a kiberbűnözésben kulcsszerepet játszó hackerek lélektani habitusának a megértéséhez is. De a filmből tovább lehet lépni egy másik levéltári vonalon is. Érdekes támpontul szolgálhat a foglyok viselkedésének az értelmezéséhez, ha vetünk egy pillantást bin Ladennek és az al-Kaida más vezetőinek azokra a leveleire, amelyekben a kötelező biztonsági előírásokról értekeznek. Ezek a levelek¹⁸ is hozzájárulhatnak annak a megértéséhez – és megértetéséhez –, miért lehetett olyan nehéz és miért tartott olyan sokáig bin Laden tartózkodási helyének a nyomára bukkanni. Bin Laden számára a hosszú távú biztonság volt a prioritás, a rövid távú vagy azonnali nyereséget hozó, ám kockázatos műveletekkel szemben. Elektronikus úton tilos volt levelezni: a pendrive-ok továbbítását dupla futár rendszerben oldották meg. Bin Laden futára átvette és átadta az adathordozót a címzett saját futárának, lehetőleg egy alagútban vagy a piac fedett részén, hogy kivédje az amerikai légi megfigyelést. Mindegyik vezető csupán egy vagy két futárt tarthatott, akik nem találkozhattak heti két alkalomnál többször. A szervezet tagjai soha nem ismerhették a vezetők lakhelyét, csakis a futárok. Ezt a módszert nevezi tanulmányában Liam Collins „a

titkos futárkézbesítés művészetének”.¹⁹ Bizonyos Yunis sejknek szóló üzenetével kapcsolatban írja bin Laden, hogy ha nem lehet biztonságosan elküldeni, meg kell semmisíteni. „*Ez a memóriakártya tartalmazza az egyik testvérünk telefonszámát elküldve Hamzának, ezért azt kérem, hogy ne másoljátok le az üzenetet Hamzának, hanem azután, hogy Hamza leírta a telefonszámot egy papírra, a kártyát semmisítsétek meg, nehogy kompromittálódjon.*” Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, csupán apró érdekesség, hogy bőséges levelezését olvasgatva feltűnő, hogy számos gyereke közül elsősorban Hamza nevű fiát oltalmazza minden veszélytől – talán már akkor őt szánta arra a szerepre, amely mára körvonalazódik, és amelynek alapján elemzők azt feltételezik, hogy Hamza bin Laden lesz az, aki az ISIS bukása után egyesítheti és megújíthatja az al-Kaida és az Iszlám Állam maradék csoportjait.

THE ASSETS (FELAJÁNLKOZÓK)

A tévésorozat, a *The Assets*, amelynek az elemzését oktatási célra javasolja az idézett tanulmány, a CIA legféltettebb titkait és legértékesebb moszkvai kapcsolatait a szovjeteknek kiárúsító Aldrich Ames történetét dolgozza fel, és sokat megmutat a felajánlkozókkal kapcsolatos játszma logikájából. A titkosszolgálatok számára az egyik legnagyobb szakmai kihívást – komoly nyereséget avagy komoly kockázatot – jelentik azok az átállók, felajánlkozók, akiket az angolszász szakirodalom „*walk-in*”-nek, azaz „*besétálóknak*” nevez (többségük az adott ország követségére „besétálva” kínálja fel szolgálatait). Őszinte felajánlkozás, avagy csali, azaz „tálalás”: ezt kell eldönteni. Ha beigazolódik, hogy az utóbbi, akkor pedig a visszafordítás lehetősége a következő kérdés, ami felvetődik. A dupla csavar eshetőségét azonban sohasem lehet kizárni: ezt példázza egy másik hírhedt, többszörös átálló, Vitalij Jurcsenko rejtélyes és máig megoldatlan története, amely egyébként a filmben is szerephez jut. Máig nyitott kérdés, hogy nem csupán az Aldrich Ames lelepleződését kivédő „elővágásként” küldték-e az oroszok Jurcsenkót az amerikaiakhoz. A megoldáshoz a megismerhető magyar állambiztonsági dokumentumok sem igen visznek közelebb. A „*Moszkva*” című dossziéban²⁰ tárolt jelentések némelyike foglalkozik a Jurcsenko-üggyel, de láthatólag – legalábbis azon a hierarchikus szinten, amelyen ezek az iratok születtek – a

szovjetek a magyar kollégáknak sem igen engedtek bepillantást a Jurcsenko-játszma féltve őrzött titkába. Az átállókkal kapcsolatos dilemma és döntés olyan bonyolult, hogy James Jesus Angleton, a hidegháborús korszak híres elhárítója azt a technikát javasolta, hogy két külön szolgálat foglalkozzon a felajánlkozókkal. Az egyik – munkahipotézisként – tekintse az átállót valódi átállónak, a másik pedig – ugyancsak munkahipotézisként – csalinak, tálalt ellenséges ügynöknek. Pusztán az adott, tényszerű információk alapján ugyanis lehetetlen meghozni a döntést. Egy valóságos átálló is találhat hamis információkat anélkül, hogy tudna róla, hogy mire és hogyan használják... És fordítva, a tálalt ügynök is szolgáltathat valós adatokat, akár éveken keresztül is, mielőtt elhelyezné a kulcsfontosságú hamis információt.²¹

A felajánlók és átállók lélektanával röviden az említett Kubark-könyv is foglalkozik. Megállapítja, hogy mivel rendszerint azokból lesznek árulók, akik elégedetlenek voltak a hivatalukkal, nem tudtak kijönni a főnökeikkel, valószínűleg ugyanez ismétlődik meg új gazdáikkal is, ami pedig a visszafordítás kulcsa lehet. A módszertani megfontolások között itt található olyanok is, amelyek sajátosan kötődnek az adott ország vagy szövetségi rendszer kulturális környezetéhez. Például: a könyv felhívja a figyelmet arra, milyen fontos már az első meghallgatáskor részletesen rákérdezni a felajánlkozó esetleges amerikai rokonaira, mivel lehetséges, hogy „alvó” ügynökök, akiknek a lakóhelyét a célkeresztben álló személyeknek vagy intézményeknek megfelelően választották ki. Ennek a szempontnak fordítva aligha lehetett jelentősége: kevéssé valószínű, hogy a szovjetekhez besétálók beszámolhattak a Szovjetunióba emigrált vagy szökött rokonokról... Laufer Balázs az Anschlag házaspár, azaz az orosz hírszerzés által Németországba telepített illegálisok esetét bemutatva írja: „*A pár többször költözött, tudatosan közel kerülve a döntéshozók, kormányzati tisztviselők lakó- és tartózkodási helyéhez...*”²² Érthető, hogy ez az ellenőrzési követelmény a szovjet eredetű tananyagokból hiányzik. Nem kizárt azonban, hogy a migrációs nyomás és a terrorfenyegetettség alatt álló Európában az érkezők azonosításában ez a megfontolás is jelentőséget kaphat.

A film oktatási célú elemzéséhez gazdag háttérrel kínálhatnak a régi állambiztonsági tananyagok. A felajánlkozókkal kapcsolatos egyik leg-részletesebb dolgot a magyar állambiztonság III/I-es csoportfőnökségének 2. osztálya oroszról fordíttatta le és használta képzési célra.²³

A jelentkezők kihallgatásával kapcsolatban a tananyag számos körülményre felhívja a figyelmet. Például, hogy azokat az operatív tisztet, akik értékes ügynököket tartanak és fontos feldolgozásokat folytatnak, személyük védelme érdekében tilos bevonni a jelentkezőkkel való találkozások lebonyolításába, különösen az első szakaszban. A tananyag pontokba szedve foglalkozik a „tálalás” tünetegyüttesével:

„A tálalt jelentkező a beszélgetésnek ezt a részét igyekszik felhasználni arra, hogy kiderítse céljainkat, adatokat szerezzen a hírszerző személyéről és hogy melyik hírszerzéshez tartozik (I. Főcsoportfőnökség, KGB).

A tálalt jelentkező gyakran olyan feltételeket javasol a vele való kapcsolattartásra, amelyek lehetővé teszik a kémelhárítás számára az ellenőrzést, és az operatív technikai eszközök segítségével dokumentálni a találkozókat.

A tálalt jelentkező rendszerint nyugodtan viselkedik, szabadon adja elő a betanult legendát, de igyekszik mindenképpen kitérni a közvetlen válaszadáستól a váratlanul feltett éles kérdésekre.

A tálalt személy néha igyekszik olyan embernek a szerepét eljátszani, akit »nyugtalanít« a lépése, kihangsúlyozza »ideges állapotát«, és ezen ürügy alatt igyekszik kibújni a konkrét kérdések megválaszolása alól.

Sok esetben a tálalt jelentkező kevesebbet törődik a konspirációval és saját biztonságával, mint azok a személyek, akik komolyan felajánlják szolgálataikat.”²⁴

Mai olvasatban ezek a szempontok jó lehetőséget kínálhatnak arra, hogy egy-egy ismert, valóságos történet tükrében megvizsgáljuk, szereplőik megfeleltek-e ezeknek a tankönyvi sémáknak, avagy inkább azt mutatják meg, hogyan írhatja felül az „emberi tényező” a kiszámíthatót, kivétel a szabályt, rendhagyó a banálist. Vegyük Oleg Penkovszkij esetét. A szovjet katonai hírszerzés tisztjeként a hatvanas évek elejétől kezdve segítette titkos információkkal az amerikaiakat. Máig nyitott kérdés, hogy őszinte átláló volt-e vagy sem. Sokak szemében őszinteségét a lelepleződését követő kivégzése bizonyította. Ugyanakkor annak az álláspontnak

is akadnak képviselői, hogy a kivégzésre nincs bizonyíték – legfeljebb a kivonására és elrejtésére a szovjet nyilvánosság és a külvilág szeme előtt. Ha a fenti tankönyvi leírás utolsó pontja minden esetben érvényes volna, Penkovszkij levelei, amelyeket amerikai és brit tartóinak írt, mindenképpen a „tálalást” bizonyíthatnák... Megdöbbenő, milyen nyíltsággal fejezi ki teljes odaadását és lelkes elkötelezettségét új gazdáik és az általuk képviselt világ iránt... De hát az emberi lélek térképén semmi sem nyilvánvaló vagy önmagában véve bizonyító erejű. Az oroszról angolra fordított szöveg magyar változata: *„Drága Elnököm, első, 1960. július 19-én kelt levelemben már beszéltem Önnek arról, hogy újraértékeltem helyemet az életben és arról a döntésemről és készségemről, hogy feláldozzam magam az emberiség igaz, igazságos és szabad világának az Ügyéért. Ezért az Ügyért végsőkig küzdeni fogok. Kérem, tekintsen engem a katonájának. Mostantól az Ön Hadseregének az állománya megnövekedett egy emberrel. Nem kell hogy kétségei legyenek odaadásom, helytállásom, önzetlenségem és elszántságom felől az Ön Ügyéért folyó harcban (amely az enyém is). Mindig meg lesz elégedve velem, mindig jó szóval fog emlékezni rám. Az Ön elismerését – ki fogom érdemelni. Nem lesz szükség hozzá sok időre...”* És: *„Még egyszer biztosítom Önt határtalan szeretetemről és tiszteletemről Önt iránt, az amerikai nép iránt és mindazok iránt, akik az Ön lobogója alá tartoznak. Hiszek az Ügyükben. Kész vagyok teljesíteni bármilyen parancsát. Várom azokat. Mindig az Önöké.”*²⁵

Ha a fenti tankönyvi ismérvek és vélhető lélektani összefüggések tükrében mérlegelnénk ezt a levelet, hajlanánk arra, hogy legendának tekintsük az átállást is és a kivégzést is, azaz Penkovszkijt olyan tálat személynek tekintsük, aki „lebukása” után a nyilvánosság előtt gondosan elrejtve élhette tovább titkos életét a szovjet állambiztonsági szolgálatok valamelyik rejtett szegmensében. De hát hiába a sokszoros tapasztalat, az emberi lélek dolgaiban sohasem lehetünk biztosak. Könnyen elképzelhető, hogy az a túlárado és veszélyes kitárulkozás, a nyílt és feltétel nélküli odaadás, amellyel a leveleiben találkozunk, nem több vagy más, mint az árusítás nyomasztó terhének a túlkompenzálása. Nincs mechanikus megfejtés és gépies diagnózis. Egy-egy mégoly sokszor beigazolódott lélektani összefüggés sem lehet önmagában perdöntő – ha nem vág egybe másfajta, ugyanabba az irányba mutató jelzésekkel. (Mint ahogyan az aszt-

rológiai prognózis művelői szokták tartani magukat ahhoz a szabályhoz, hogy három különböző konstellációnak kell ugyanarra mutatnia, hogy komolyan vegyünk...)

Penkovszkij leveleiben azonban felfedezhető még valami tanulságos, apró érdekesség. A levélíró szóhasználata, hogy „hiszek az *Ügyünkben*”, ráadásul így, nagybetűvel írva, a kommunista világból ismert frazeológia, amely az angolszász fogalmi kultúrában inkább csak megmosolyogtató lehetett. Az efféle jellegzetes felfogásbeli különbségeknek (és stratégiai kultúráknak) a figyelmen kívül hagyása az elemzésben sokszor vezette tévútra a hidegháborús ellenfeleket. Tágabb értelemben véve az a kérdés vetődik fel, hogy az elemző-értékelő ember és a tárgy (az infó) hogyan kerülhet kölcsönhatásba egymással és ez milyen tévedések forrásává válhat.

Elgondolkodtató és külön-külön is elemzésre érdemes szempontokat kínál az a tananyag is – voltaképp az előző tükörképe –, amely nem a felajánlkozók tipikus viselkedését mutatja be, hanem azt, hogy a kikérdezőnek milyen viselkedési szabályokhoz célszerű tartania magát.

„Tömören a felajánlkozóval kapcsolatos munka taktikájának alapvető szempontjai az alábbiak szerint fogalmazható meg az operatív munkatársak számára, mintegy útmutatóként.”²⁶

1. A felajánlkozót fogadva legyél a helyzet ura. Ne feledd, ő ajánlja fel szolgálatait. Ő köteles meggyőzni téged az együttműködés hasznos voltáról. A te dolgod a kétkedés, a bizonyítékok követelése. Ne élj vissza az illetéktelenségre hivatkozással, ne legyél csupán „közvetítő” – ez megingatja a tekintélyedet.
2. Az első beszélgetés során igyekezz kimerítő ismereteket szerezni a felajánlkozó személyiségéről, indítékairól, munkahelyi körülményeiről és hírszerző lehetőségeiről. Ne feledd, hogy az első beszélgetésen tanúsított félénkségért neked vagy elvtársaidnak kell fizetni, amikor a találkozó már a városban zajlanak le.
3. Ne siess leleplezni magadat, mint hírszerző. Az életrajzról, a munkahelyi körülményekről és az indítékokról lehet kérdezősködni fedő pozícióból is. De ne feledd, hogy a felajánlkozó hírszerző lehetőségeit nem lehet mélyebben megismerni anélkül, hogy saját hírszerző érdekeltségéd ne mutatnád ki.

4. Ne vidd túlzásba a találkozásokat külképviseleti objektumokban. Gondoskodj előre a városi konspirált kapcsolattartás biztonságos feltételeiről. A külképviseleten való ismételt találkozó az első beszélgetés hiányosságaira utal.
5. Tegyél különbséget a felajánlkozó biztonságáért mutatott valódi és színlelt aggodalom között. Ne siess legendát adni neki, hagyd, hogy először ő nyilatkozzon. Tudj hallgatni, és pontos kérdésekkel a megfelelő mederbe terelni a beszélgetést. Vesd össze kijelentéseit a gyakorlati cselekedeteivel.
6. Ne siess konkrét anyagok megszerzésére feladatot adni, először tisztázd, mihez juthat hozzá a felajánlkozó ténylegesen. Először csak olyan anyagokat kérj, amiket ő nevez meg.
7. A kapcsolatait érintő beszélgetés során ne a rokonok és ismerősök iránt érdeklődj, hanem kérdezz a kollégákról, a főnökökről, a beosztottakról, feladataikról és jellemvonásaikról. Ne feledkezz meg az ellenséges elhárításról. Tisztázd, hogy az egyes anyagok hogyan kerültek hozzá, milyen korlátozások vannak érvényben felhasználásukkal kapcsolatban, miért kerültek a felajánlóhoz, hogyan kapcsolódnak munkaköréhez.
8. A felajánlkozó nem minden hazugsága bizonyítja a tálalást. A hazugságot ne az életrajzban vagy a munkahelyi körülmények leírásában keresd, hanem az indítékokban, a hírszerző lehetőségekben, a feladatok végrehajtásának körülményeiben.
9. Ne hagyatkozz a külső benyomásokra, de rögzítsd a reakciókat. Stresszhelyzetben az emberek különböző módon viselkednek. Egyesek szétszórttá válnak, mások szemrebbenés nélkül hazudnak. Nemcsak a tálalt személyek, hanem a becsületes felajánlókók is. A fontos a válasz tartalma és nem annak tónusa.
10. Vedd figyelembe a felajánlkozó véleményét a munka szervezésével és a kapcsolattartással összefüggésben, de elvi kérdésekben ne engedj. Nem ő az első, aki erre szánta el magát, de ő először teszi ezt, mögötted viszont a kollektív bölcsesség áll.
11. Ne túlozd el a hosszabb távra szóló együttműködési nyilatkozat aláírásának jelentőségét. Ne elégedj meg azzal az ígérettel, hogy majd gondolkodik az anyagok megszerzésének módjairól, a hírszerző lehetőségek bővítéséről. Kényszerítsd a felajánlkozót, hogy ezekről a kérdésekről feltétlenül hangosan gondolkodjon a beszélgetés során.
12. A jó felajánlkozó sokba kerül, de ez még mindig olcsóbb, mint ugyanilyen forrás kiépítése hagyományos módon. Ne a kockáza-

- tért, hanem a teljesítményért fizess neki. Ne feledkezz meg a jövőről. Ne anyagokat vásárolj, hanem információforrást építs ki.
13. Ne becsüld túl az ellenség anyagok átadásából eredő kárát. Ne feledd, hogy a tálalt személy beépítése szintén a nemzetbiztonság biztosításának egyik módszere. Ezen cél elérése érdekében az ellenség kész időszerű anyagokat is átadni.
 14. Ne feledd, hogy az anyagok értéke csak egy érv a sok közül a forrás megbízhatósága javára. Az ellenség könnyebben tud adni értékes anyagokat a tálalt személynek, mint hibátlanul kidolgozni a magatartási vonalat vagy áttekinteni a kérdéseinkre adandó összes választ.
 15. Rögzítsd a beszélgetést operatív technikai eszközön, és szó szerint írd le a felvétel anyagát. Küldd el a beszélgetés szövegét az elemző-értékelő jelentéssel együtt a központnak. Kerüld az általános megfogalmazásokat, az érzelemvezéreltséget a jelentésben, csak a tényeket közöld, a következtetések maguktól adódnak.”

Az Aldrich Ames esetével kapcsolatos tanulságok azonban még mindig nem merültek ki. Arra gondoltam, átböngézem az USA Nemzetbiztonsági Archívumában található Amesszel kapcsolatos iratokat, jelentéseket. Érdekes volt, mert az derült ki, hogy a valós történet legfőbb tanulsága nem is elsősorban az árulás mikéntje, hanem a titkosszolgálatok elhárítási kudarcának a természetrajza. 1997 áprilisában elkészült egy közel 400 oldalas hivatalos jelentés,²⁷ amely a különböző titkosszolgálatok közötti világos és hatékony feladatkielölés elmaradását és az együttműködés katasztrófális hiányát jelölte meg az elhárítás csődjének fő okaként. A jelentés titkosítás alól felszabadított rövid kivonata tömören, pontról pontra, időszakokra lebontva összegzi az FBI és a CIA kooperációjának súlyos és többrétű hiányát, ami lehetővé tette, hogy Aldrich Ames kilenc éven keresztül zavartalanul adhassa át hivatala legféltettebb titkait az oroszoknak. (A jelentés összefoglalójának részletes ismertetésére itt nincs lehetőség, de adott esetben – még ha térben és időben távol eső történet is – alkalmas lehet a hírszerzési együttműködés nehézségeinek és buktatóinak a bemutatására.)

„PERISZKÓP” (PSYOP-RETRO)

A lélektani hadviselés, a PSYOP (psychological operation) fogalmának eredeti katonai értelmezése: *„Tervezett műveletek, amelyeknek az a célja, hogy a külföldi közönséghez eljuttassanak bizonyos információkat és jelzéseket azért, hogy befolyásolják az érzelmeiket, indítékaikat, gondolkodásukat, és végső soron az idegen kormányok, szervezetek, csoportok és egyének viselkedését. A lélektani műveletek célja, hogy kialakítsanak vagy megerősítsenek olyan idegen magatartás- és viselkedésformákat, amelyek megfelelnek a kibocsátó céljainak.”*²⁸

Kevésbé szigorú értelemben azonban a fogalom talán kiterjeszthető az aszimmetrikus hadviselés minden olyan jelenségére, eszközére, amely lélektani-társadalom-lélektani mechanizmusokra épít: legyen szó a propaganda, a dezinformáció, a befolyásolás vagy a félelemkeltés bármely változatáról. (Magam a „magányos farkas” képzetéről próbáltam bebizonyítani, hogy az elmúlt évek súlyos európai támadásainak a vonatkozásában aligha volt más, mint az Iszlám Állam lélektani fegyvere, amely a félelem szétterítését és a terrorelhárítás elbizonytalanítását célozta.)²⁹

A lélektani hadviselés bizonyos elemei megjelenhetnek jóval szűkebb keretek között is, mint a hagyományos vagy az aszimmetrikus hadviselés mai, nagy szinterei. Sajátos mikrokörnyezetben zajló PSYOP példája lehet a washingtoni magyar rezidentúra utolsó két évének kalandos története. A „Periszkóp” fedőnevű állambiztonsági dosszié dokumentumai tanúskodnak arról, ahogyan az utolsó két-három évben, majd a végjáték hónapjaiban, az amerikai titkosszolgálat egyre erősebb lélektani nyomás alá helyezi a washingtoni magyar rezidentúra diplomáciai fedésben ott munkálkodó tisztjeit. A fedett munkatársak, akiknek maga a követség szolgált fedőszervül, igyekeztek ügynököket toborozni az amerikai kormányzati adminisztráció, a titkosszolgálatok és a társadalmi élet különféle köreiből. Másrészt pedig *„A Varsói Szerződés hírszerző szolgálatai mindegyikének voltak a saját diaszpórájukat ellenőrző egységei, azaz mindent tudni akartak emigránsaikról, és ennek érdekében követségeiken fedőpozícióba hírszerző munkatársakat küldtek.”*³⁰

A magyar pártvezetés berkeiben azonban új szelek fújnak, készülnek a nagy fordulatra, önmaguk elfogadtatására a transzatlanti rend-

szerben, és ezért az amerikaiak szemében szálkát jelentő, Washingtonban szolgáló titkosszolgáikat magukra hagyják, elengedik a kezüket. Tevékenységük és személyük egyre kínosabbá válik azok számára, akiknek addig a megrendeléseit voltak hivatva teljesíteni és végső soron a hatalmát szolgálni. A rezidentúra tagjai kettős lélektani nyomás alatt tengetik utolsó kinti éveiket: az amerikaiak nyomásgyakorló műveleteinek a célkeresztjében és a magyar politikai vezetés rosszallásának és fanyalgásának az árnyékában. *„A külszolgálatot teljesítő diplomaták olyan idegi feszültségben élnek, ami szinte lehetetlenné teszi a munkát. Egy esetben már súlyos egészségkárosodást (ideg-összeroppanás) is előidézett”*³¹ – számol be a helyzetről a rezidentúra egyik munkatársa (diplomatakon a teljes szöveggörnyezetben egyértelműen a diplomáciai fedésben dolgozókat értve). A rezidentúra munkatársai lassabban hallják meg az új idők új dalait, mint a diplomáciai testület nem fedett tagjai. A hazaküldött jelentések többségéből úgy tűnhet, mintha alig-alig érzékelnék, hogy az amerikai szolgálatok ellenük irányuló lépéssorozata sokkal inkább a nagypolitikai tárgyalásokat és alkufolyamatokat előkészítő lélektani színjáték, mint valóságos elhárító művelet. Áltatják magukat: úgy hiszik, maradt számukra játéktér. Például a teljes mélységében máig megfejtetlen Dunagate-ügy elég sajátos értelmezésével: *„A diplomatafedéssel dolgozó hírszerző rezidentúránk [...] kivonásának kérdése a megbeszélésen egyáltalán nem merült fel. Azt azonban nem tartjuk kizártnak, hogy az ún. Dunagate lehallgatási ügyet a saját KÜM nem használja-e fel egy ilyen jellegű kezdeményezésre.”*³² Hasonlóan illuzórikus gondolatmenet köszön vissza például ebben a jelentésben: *„Az amerikaiak nyár végétől szinte mostanáig »melegen« tartották a Conrad-ügyet. Erre minden érintkezési formát Budapesten és itt egyaránt kihasználtak, szeptemberben jegyzéket, februárban ún. Talking Pointsot adtak át. Globális céljuk ezzel otthon éket verni a fegyveres testületek és az állami, politikai vezetés között, helyi konkrét céljuk pedig itteni rezidentúránk tevékenységének korlátozása volt. Ez utóbbi vonatkozásában értek is el célt, mert a fedőszerv vezetője a legrafináltabb eszközökkel és módszerekkel próbál elriasztani vagy eltanácsolni bennünket a hírszerző munkától. Ennél lényegesebbnek tartom azonban, hogy a KB itt járt Külügyi Osztály vezetője nyomatékosan felhívta figyelmemet, mint a rezidentúra vezetőjét,*

hogy központommal kialakított új munkastílusunk értelmében álljunk le az operatív hírszerző akciókkal.”³³

De akad olyan is, aki világosabban látja a szemük előtt folyó játszma igazi természetét: „Saját véleményem az, hogy az amerikaiak szolgálataink hazai elszigetelésére irányuló politikai célt tartanak szem előtt, ezért számukra teljesen mellékes, hogy folytatunk-e hírszerző munkát valójában.”³⁴

TÁLALÁSOK ÉS PROVOKÁCIÓK

A lélektani nyomásgyakorlás eszköztárának a felvillantásában azonban egy példa erejéig érdemes még egy évet visszalépni az időben. Különös történet, amelynek az előzményei 1987 végéig nyúlnak vissza és az ösztöndíjas képzésekre vonatkozó államközi szerződés kialakításával függenek össze.

(Az aggódó Mr. James) A Magyarország és az USA között folyó tárgyalásokat amerikai részről az USIA-iroda készült tető alá hozni. Az USIA, azaz a United States Information Agency küldetése az volt, hogy előmozdítsa az amerikai kormány tengerentúli információs programjainak a hatékonyságát és csökkentse a szovjet befolyást mintegy 150 országban. Ők szervezték a Fulbright-ösztöndíjakat, de a hatókörükbe tartozott a Voice of America és a Szabad Európa Rádió tevékenysége is.

Az elképzelések megvitatására meghívják a magyar követség munkatársait. A tárgyalásokon – amelyek egyre rejtélyesebb vonásokat mutatnak – elsősorban a rezidentúra fedett tagjai vesznek részt. Az első néhány alkalommal az amerikaiak részéről ketten vannak jelen: bizonyos Paul Smith referens és William James programszervező. Nemsokára azonban Smith referenssel már nemigen találkoznak: a kapcsolattartást teljes egészében Mr. James veszi át, aki azonban a tárgyalások közben egyre furcsább vizekre evez. Megkérdezi például a magyar rezidentúra „Baradlai” fedőnevű tagját, hogy bizonyos Olt elvtárs, aki éppen hazatért Magyarországra, hol fog dolgozni. Szeretné felhívni Olt elvtársat, hogy megnyugodjon, nincsen semmi baja, mivel azt állítják róla, hogy ő volt a Magyar Követség elhárító tisztje. A rezidentúra jelen lévő tagjai zavarban vannak, és vonakodnak megadni Olt elvtárs elérhetőségét. Mr. James azonban nem hagyja annyit-

ban. Azzal érvel, hogy amennyiben nem tudja megcáfolni a feltevést Olt elvtárs valódi munkakörére vonatkozólag, az súlyosan kompromittálhatja őt, hiszen mindenki tudja, hogy jó viszonyban volt Olt elvtárral. Némi laltogatás után a rezidentúra munkatársai megnyugtatták, hogy Olt elvtárs a Külügyminisztériumban fog dolgozni. De Mr. Jamest ez sem nyugtatja meg. Egy bárba invitálja „Baradlai”-t: bizalmas témát szeretne felvetni. A bárban már nyíltabban beszél, és elmondja, hogy az Amerikai Külügyminisztérium hivatalos véleménye szerint Olt nem csupán a fedőszerv elhárítótisztje volt, de aktív hírszerző is, aki feleségével együtt azon ügyködött, hogy beszervezzenek egy amerikai „vakondot”. Őt, Jamest pedig azzal piszkálják, hogy „személyes jó barátja egy magyar kém volt”.³⁵ Mr. James közben állandóan szidja az egész irodát, célirányosan próbálja aláásni a magyarok bizalmát az iroda egész működésével kapcsolatban. A rezidentúra emberei szeretnének találkozni az eredeti referenssel, Mr. Smith-szel, aki azonban immár elérhetetlen. „James viselkedése nehezen magyarázható mással, mint irányított szerepjátszással. [...] Emberileg teljesen indokolatlan, hogy James egy olyan embert védjen (Oltot), aki már nem szorul védelemre, mert végleg hazájával, hivatalával szemben. [...] A dolgokat így szemlélve nem tudok más következtetésre jutni, mint tálalási kísérletre [...] James olyan dolgokról mondott lényegi információkat, amelyek minden hírszerző szövet érdekelnek, de semmiképpen nem férnek el egy USIA Fulbright-ösztöndíjas hatókörzetében. A beszélgetés folyamán kiderült, hogy James – beosztott Fulbright-programszervező mivolta ellenére – az egész magyar intézményesített kapcsolatrendszer nevére és intézményekre lebontva ismeri, sokkal jobban mint én, vagy azok az intézmények, amelyeknél fedőszervi munkámra felkészültem. Hasonló mértékben tájékozottnak tűnt szovjet, cseh, lengyel vonatkozásokban is. [...] A találkozón végén James biztosított arról, hogy a jövőben is mindig rendelkezésemre áll, s reméli, hogy én Magyarországról adok számára felvilágosítást. Ez utóbbi kérés természetesen hangzott el, semmilyen jelentős hangsúlyt nem kapott, s ennek megfelelően válaszoltam: »Szívesen, hiszen Magyarországot sem, miként más országot sem lehet csupán könyvekből, újságokból megismerni.« Megjegyzés: Az étteremben James hívott meg egy »kis kávéra« (60 cent), és az asztalt gondos körültekintés után választotta

*ki a huzatra hivatkozva. Ennek eredményeként az ajtó közelébe kerültünk, meglehetősen szellős helyre. Nem zárom ki, hogy beszélgetésünket rögzítette.”*³⁶ („Lugosi” jelentése.)

Amikor Mr. James sehogyan sem jut dűlőre velük, eszközt cserél: drasztikusan leépíti az addigi személyesebb kapcsolatot a magyar hírszerzőkkel. Azzal bünteti őket, hogy csakis szigorúan hivatalos ügyben hajlandó velük találkozni, se bárók, se vendéglők, hanem kizárólag irodai helyiségekben. Ugyanez az elzárkózás figyelhető meg, fűzi hozzá a jelentés írója, más, kongresszusbeli kapcsolatainknak a magatartásában is. A kapcsolatmegvonás keményebb és megalázóbb formája, ami a végjáték korszakában egyre ismétlődik: a megbeszélte találkozón az amerikai fél nem jelenik meg, majd azzal mentegetőzik, hogy nem is délelőtről volt szó, hanem délutánról, avagy fordítva, esetleg korholja a másikat, hogy miért ácsorgott az utcán, majd ment haza, ahelyett hogy besétált volna az épületbe, és érdeklődött volna... kár, hogy nem tette, hisz ő ott volt bent, a szobájában.

A homály azonban nemsokára eloszlik: a szovjet baráti szervnél William Jamest régóta a CIA tisztjeként ismerik.

Közben magának az egész ösztöndíjprogramnak a folytatása is kétségessé válik, amit a magyarok a nagykövetség váltással hoznak összefüggésbe. *„Rheinsmith nagykövet távozásáról ma sem tudni világosan, magától távozott, vagy megelőzte, hogy elküldjék. Feljelentések voltak ellene italozó életmódja, nőügyei miatt. [...] Távozása folytán igen kétséges, hogy az általa folytatott program egyáltalán fennmarad-e. G. Jewsbury, aki a folytonosságot biztosítja, nem állami szolgálatban áll, fizetését Soros György biztosítja. Az USIA-tól csak irodát, belépőigazolványt és egy munkatársat kap. »Konzultáns« minőségben hetente egy-két alkalommal megy csak be a USIA-hoz. Január második hetében, amikor Prágába és Budapestre utazik, útját a Soros által korábban felajánlott összegek maradványából fizetik. Budapesten, amikor a már beindított programok jövőjéről tárgyal, nem a USIA-t fogja képviselni, hanem az egyes programok mögött álló amerikai szervezeteket. Ha úgy tetszik, magánúton lesz, nem az USA kormánya nevében tárgyal!!!”* („Baradlai” jelentéséből.³⁷)

Kevésbé szövevényes, inkább csak „szűrőpróbaszerű” tálalásokkal is idegesítik az amerikaiak a magyar rezidentúra munkatársait.

(*Walk-in Jack*) Pontos címmel, de téves megszólítás nélküli, külön kézbesítésű expressz küldeményként, ámde mégis kétnapos késéssel „Jack” aláírású levél érkezik a Magyar Nagykövetségre. Jack elmondja magáról, hogy komoly katonai háttérrel rendelkezik, a CIA Ground Forces koordinátora mellett dolgozott, és ma is bejárása van katonai létesítményekbe, de meghasonlott, vonzódik a szocializmushoz, és ezért szeretne politikai menedékjogot kérni Magyarországon. Találkozóra hívja a konzult egy katonai pontossággal meghatározott helyre Pennsylvania-ba. Minden körülmény a jelentkező valódisága ellen szól, ugyanakkor kizárni sem lehet, hogy valódi felajánlkozó. Az ekkoriban javában zajló Conrad-ügy szorításában azonban a találkozást nem merik megkockáztatni. Ugyanez a döntés születik néhány másik hasonló esetben; például bizonyos Wells tengerészgyalogos ezredessel kapcsolatban is, aki telefonon ajánlja fel szolgálatait a magyar szerveknek.

PROVOKATÍV FIGYELÉS ÉS KÖVETÉS

„Nagykövetségünk az utóbbi időben, talán 1-2 hónapja, állandó közvetlen megfigyelés alatt áll. Az épülettől kb. 50 méter távolságban, parkolóban álló gépkocsiból folyamatosan szemmel tartják épületünket, az itt dolgozók és a látogatók mozgását. A figyelés a munkaidő tartama alatt állandó, 3 gépkocsi rendszeresen váltja egymást. Ezenkívül egyes diplomata munkatársak figyelése is tapasztalható városbeli mozgásuk közben. Ezeken túl rendszertelenül, de feltűnő gyakorisággal megjelenik az épület előtt egy, a helyi telefontársaság jelzését viselő gépkocsi, és ellenőrzést végez a közeli telefonvonalakon. A fenti észleléseket eddig nem tettük szóvá az amerikai hatóságoknak.”³⁸

Az 1989-es év elejétől fogva a rezidentúra embereinek a figyelése még intenzívebbé és nyíltabbá válik. Az egyik jelentésben például, amelyet a washingtoni rezidentúráról küldenek haza, nem csupán elpanaszolják a szaporodó zaklatásokat, hanem javaslatot tesznek ellenintézkedésekre is: *„1988. november 3-tól washingtoni rezidentúránk beosztottjait folyamatosan mondható figyelés alá vonták. Több alkalommal figyelték washingtoni nagykövetünket is. A jelenlegi helyzet már nemcsak a hír-*

szerző munkát akadályozza, hanem nagymértékben megnehezíti, zavarja a normális diplomáciai tevékenységet is. A fentiekben vázolt helyzet ellensúlyozására az alábbiakat javasoljuk: 1/ A washingtoni külképviseletünk előtt folyamatosan parkol egy vagy két gépkocsi, amely diplomatáink épületből való távozását ellenőrzi, illetve dokumentálja a külképviselet ügyfélforgalmát. A külképviselet biztonsági megbízottja vegye fel a kapcsolatot a helyi biztonsági szolgálattal, és a terrorista veszélyre való hivatkozással kérje ezen gépkocsik ellenőrzését, a bennük tartózkodó személyek szándékainak kiderítését. 3/ Az USA Budapesti Nagykövetségének néhány diplomatáját meghatározott - 10-15 nap - időtartamra vonjuk demonstratív figyelés alá. Javaslatunk engedélyezése esetén a Külügyminisztérium részére - amerikai tiltakozás esetére - megfelelő érványagot biztosítunk.”³⁹

A folytatást nem ismerjük, de vélhetőleg - a nagypolitikai folyamatok egészének ismeretében - erre aligha került sor. Egyszer korábban már próbálkoztak hasonlóval, de elég balul végződött. Megszégyenüléshez vezetett - bizonyosága a mellékelt dokumentum.

Rejtjeltávirat⁴⁰

„Augusztus 8-án reggel Kuchel főosztályvezető telefonon kérte, hogy sürgős ügyben, ügyvivői minőségben menjek be Palmer csoportfőnökhöz. Palmer Kuchel társaságában, hangsúlyozottan hűvösen fogadott. Közölte, hogy az amerikai fél számára elfogadhatatlan és mélységesen felháborító provokáció történt tegnap, augusztus 7-én budapesti ügyvivőjünkkel szemben. Kormányra nevében hivatalosan tiltakozik. Szóban hozzátette, hogy »megértik földrajzi helyzetünkből adódó helyzetünket, de reméli, hogy a provokációt felső politikai vezetésünk tudta nélkül hajtották végre«. Hozzátette még azt is, hogy a végrehajtás módja »primitív volt, komoly szolgálat ilyet nem tesz«. Az ügyvivő további zaklatása a kétoldalú kapcsolatok romlását fogja maga után vonni. Ezt követően Palmer írásban átadta szóbeli közlésének tartalmát (non-paper). Augusztus 7-én a magyar biztonsági szolgálatok részéről durva kísérlet történt az Egyesült Államok budapesti ideiglenes ügyvivőjének beszerzésére. Ez egy teljesen elfogadhatatlan tett. Ez összeegyeztethetetlen a magyar kormány legmagasabb szintjén elhangzott kijelentésekkel, amelyek szerint az önök politikája normális, sőt pozitív kapcsolatrendszerre való törekvés az Egyesült Államokkal, egyértelmű, hogy a zaklatás nem ismétlődhet meg. Az Egye-

sült Államok kormánya fel kell hogy tegye a kérdést: Vajon a magyar kormány normális diplomáciai gyakorlatnak tekinti azt, amikor egy kormány szabályosan akkreditált ideiglenes ügyvivőjét megkísérlik beszervezni. Ugyancsak megkérdőjelezzük az érintettek ítélőképességét: biztos, hogy józan ítélőképesség alapján senki nem remélhette, hogy ez sikerre vezethet. Ennek alapján az érintettek egyetlen célja csak az lehetett, hogy megrontsák az amerikai–magyar kapcsolatokat egy botrányos provokáció segítségével. Közöltem Palmerrel, hogy az esetről nincs tudomásom, de közlését továbbítom Budapestre. Kifejeztem reményemet, hogy esetleg félreértésről van szó. Palmer erre kijelentette, hogy nincs félreértés, az eset az utcán, az amerikai nagykövetség közelében történt, és Smith ügyvivőnek pénzt ajánlottak az együttműködés fejében. Zaklatásra utaló jelek előbb is voltak, de nem akarták szavá tenni. Palmer kifejezte reményét, hogy a hivatalos magyar válasz nem szól majd »félreértésről.«

KETTŐS NYOMÁS ALATT

221

Mindeközben az amerikaiak nem veszik túl komolyan a magyar kormány nyilatkozatait és fogadkozásait, a szovjetek pedig gyanakszanak és nyomást gyakorolnak. Az USA Nemzetbiztonsági Tanácsának osztályvezetője felveti, hogy „*a hamarosan Washingtonba látogató Kovács László külügyi államtitkár hozhatna magával valamilyen jelzést, szándékkinyilvánítást arra vonatkozóan, hogy a magyar titkosszolgálatok lazítanak a szovjet kapcsolatokon, és a jövőben nem a KGB irányításával vagy azzal nem szorosán együttműködve tevékenykednek.*”⁴¹ „*A fedőszerv vezetője a találkozó után nyomatékosan felhívta a figyelmemet, hogy célszerű lenne csökkenteni aktivitásunkat a hírszerző munkában. Nagyon fél attól, hogy az amerikaiaknak további adataik vannak. [...] A fedőszerv vezetője Zicsi et, most szervezés alatt álló Óceán fn. akciójához szükséges fedőszervi engedélyt felül akarta bírálni, és ígéretemet vette, hogy ott Zicsi nem hajt végre olyan jellegű feladatot, amivel »meg lehet bukni«.*”⁴² Az amerikaiak kirtartanak amellet, hogy a magyar hírszerző szervek továbbra is a KGB irányítása és befolyása alatt állnak. A rezidentúra munkatársai azt az utasítást kapják, hogy „*szervezzék meg a baráti szolgálat képviselőjével a konspirált kapcsolattartás rendszerét. Zárják ki a talál-*

kozók telefonon történő megbeszélését és nyilvános helyen vagy lakásokban történő végrehajtását.”⁴³ Kovács László azzal nyugtatja az aggodalmukat hangoztató amerikai kormánytisztviselőket, hogy 16 szovjet tanácsadó már elhagyta Magyarországot. A rezidentúra munkatársai úgy vélik, hogy Kovács László ezzel „a KGB-hez való viszonyunkat kívánta illusztrálni”⁴⁴, és némi kételkedéssel fogadják az államtitkári bejelentést: „Amennyiben ez nem felel meg a valóságnak, és az amerikaiak azt megtudják, az még komoly kellemetlenséget okozhat egyrészt a kétoldalú kapcsolatokban, másrészt közvetett módon szervünk és a fedőszerv viszonyának.”⁴⁵ A politikai ukáz azonban már csak azért is nehezen kivitelezhető, mivel a „találkozókat eddig is a szovjet fedőszervben tartottuk, amire a jövőben sincs más mód, tehát konspiráltan nem oldható meg. Telefont eddig sem használtunk. Az időpontot mindig a baráti szerv küldönce útján egyeztettük, amikor Friend akart találkozni. Én az utóbbi időben nem kezdeményezek.”⁴⁶ De mivel a szovjet baráti szerv munkatársai sem alszanak, a magyar rezidentúra tisztjei két tűz közé szorulnak. A szovjet hírszerzés együttműködési megbeszélést kezdeményez. A látogatást azonban különös jelenség kíséri. „Munkatársunk az épületből kilépve a kb. 300 méterre parkoló gépkocsijához igyekezett, eközben felfigyelt arra, hogy egy teleobjektíves fényképezőgéppel felszerelt férfi több felvételt készít róla. Rezidensünk a körülményekből arra következtet, hogy a fotós vagy valamelyik újság munkatársa lehet, vagy a baráti szerv dokumentálta – egyelőre ismeretlen célból – a látogatást; legkevésbé az FBI részéről végrehajtott akciót feltételezi. Tekintettel arra, hogy a szovjetekkel folytatott kinti együttműködésünk eddig is csak formális volt, és a mostani helyzetben a kapcsolat pusztá ténye is politikai kárt okozhat szervünknek, rezidensünk javasolja e kapcsolat fokozatos felszámolását.”⁴⁷

Az 1989 legvégén készült jelentésekben már tükröződik a felismerés: egy történelmi korszak immár véget ért. „Jelentem, hogy rezidentúránk operatív biztonsági helyzetét egyre inkább a politikai tényezők határozzák meg, míg az állambiztonsági operatív motívum visszaszorulóban van.”⁴⁸ Egy másik jelentésből, ugyanezekből a napokból: „Tájékoztatásul közlöm, hogy a szovjet összekötő irodák munkatársai kiköltöztek valamennyi belügyi objektumból.” Kérdés azonban – amire a választ talán

sohasem fogjuk megtudni –, mi mindent vittek magukkal a kiköltözők, és mindaz, ami netán máig a birtokukban van, mire és hogyan használható a politikai nyomásgyakorlásnak abban a „szürke zónájában”, amelyben a zsarolás minden bizonnyal az egyik hathatós eszköz.

A „SZÜRKE ZÓNÁK” KORA (PSYINT)

A HUMINT hidegháborús világához képest az aszimmetrikus hadviselés kora és eszköztára az emberi forrásokra támaszkodó hírszerzést is sajátos feladatok elé állítja. A „nagyüzemileg” gyártott propagandatermékek, akár szürke, akár fekete változatban, a dezinformációs folyamatok, alternatív valóságképek és sokszor többszörös fedéseken keresztül megvalósuló, hosszú távú stratégiák, akár államok, érdekcsoportok vagy terrorszervezetek álljanak is a háttérükben, mind az információgyűjtést, mind az elemzést újfajta kihívásokkal szembesíthetik. Ahogyan tanulmányában az indiai katonai hírszerzés volt főinuktora fogalmaz: *„Stratégiai szintű fedett műveletek magukban foglalhatják a rendszer megváltoztatását, propagandaegységek felállítását és gazdaságok összeomlásához vezető akciókat.”*⁵⁰ Úgy véli, a hírszerző közösség keresztülhoz érkezett, hiányoznak az értékes emberi hírforrások, amelyek képesek volnának beépülni új szervezetekbe és hozzáférnének a döntő adatokhoz. Ahogy a nemzetközi színtér és a világrend változik, azzal szembesülünk, hogy a SIGINT-re épülő hírszerzési paradigma korszakában is a HUMINT továbbra is kulcsszerepet játszhat. Hasonló gondolat John E. McLaughlin megfogalmazásában: *„Ebben a régi és új erőközpontok sajátos mozgásán és versenyén formálódó világban a lélektani hadviselés, az információs és dezinformációs műveletek, fedett akciók, speciális megtévesztő műveletek olyan újfajta alkalmazására kell számítani, amelyeknek a kivédésére a titkosszolgálatoknak fel kell készülniük.”*⁵¹

A felkészüléshez figyelemre méltó megfontolásokat kínál William J. Lahneman.⁵² Nézete szerint a hagyományos hírszerzési paradigma a hagyományos fenyegetésekre, azaz állami aktorokra szabott és titkok kifürkészésére irányul. Az új globális, aszimmetrikus fenyegetések korában azonban a hírszerzésben is új koncepcióra volna szükség. Az új pa-

radigmában pedig kulcsszerephez jutnak azok a nem is titkos, de nem is nyílt, hanem bizalmas információk (*trusted information*), amelyek csupán egy-egy szervezet tagjaihoz jutnak el, illetve azok a bizalmas hálózatok (*trusted networks*), amelyekhez csupán kormányhivatalok, magáncégek, kormányközi szervezetek és civil szervezetek férhetnek hozzá. Míg a hagyományos hírszerzési elemzés „rejtvényfejtés”-ként valósult meg, a jövő az adaptív értelmezések (*adaptive interpretations*) korszaka lesz. Az adaptív értelmezések világa sokkal dinamikusabb, mint a hagyományos paradigmáké, legalább két okból. Egyfelől az információdarabkák értéke folyamatosan változhat és a jelentőségük is hol nő, hol csökken – rövid időtávon belül. Ugyanez igaz az információs darabkák viszonyára is: azok, amelyek egy adott pillanatban nem függenek össze, a következő pillanatban már igen. A kép folyamatosan változik, néha drámai gyorsasággal. Másfelől az információk gyűjtői és elemzői nem nagy részekkel találkoznak, hanem kisebbekkel, és azokat kell megtanulniuk folyamatosan újraértékelni. Egy olyan egységes és globális nyomkövetési rendszerben például, amely magában foglalná a hajó- és a légitforgalmat, a konténerek mozgását és az egyéni utazásokat, az egyik területen tapasztalható szokatlan vagy gyanús tevékenység összefüggésbe hozható volna más területek mintáival. Egy ilyen jellegű „rendszerek rendszere” értékes információkat nyújthatna a terrorista és a bűnözői tevékenységgel kapcsolatban. Ha egy ismert terrorista elutazott valahova, ahonnan egy gyanús konténert is behajóztak, talán egy olyan hajóra, amely egyszer már radarra került, az egybeesés „vörös zászlócskával” jelezheti, mire kell kiemelten figyelni. Lahneman megállapításához hozzátehetjük, hogy bár a globálisan egységesített nyomkövető-felderítő rendszereknek a hozadéka a bűnüldözésben és a terrorelhárításban aligha vonható kétségbe, gyakorlati megvalósításuk azonban szükségképpen beleütközik azokba a korántsem alaptalan félelmekbe, amelyek a nemzetállamokat visszatartatják attól, hogy az információkat belerakják egy nagy közös „kalapba”. Vagyis végső soron a többoldalú hírszerzési együttműködés összes ismert akadályával találkozna az efféle mindent átfogó rendszerek működtetése. A paradoxon itt a mi számunkra abban rejlik, hogy míg egyfelől egy kis ország félelmei és fenntartásai a globális nyomkövetési és felderítési rendszerekkel szemben sokkal indokoltabbak és megala-

pozottabbak, mint a nagy országoké, másfelől viszont éppen a kisebb országok szorulhatnak rá még jobban azokra a globális információkra, amelyekre önerőből nemigen tudnak szert tenni.

A fogalom tág értelmében vett lélektani hadviselés (PSYOP) elleni védekezésben egyre fontosabb szerephez jut a nyílt forrásokból történő információszerzés. *„Ma a hírszerzési információk mintegy 90 százaléka elérhető nyílt forrásokból. A kihívás az, hogy elválasszuk a búzát az ocsúttól.”*⁵³ Az elválasztáshoz azonban, feltehetőleg, nem mindig elegendő a megszerzett információk hagyományos feldolgozása és elemzése. A lélektani hadviseléssel szembeni felderítés és elhárítás lélektani természetű információkat (PSYINT) is megkövetel. Hiszen minden olyan stratégia, amely az agresszív meggyőzés, a felépített félrevezetés, a lappangó félelemkeltés, avagy a fenyegetés leplezése, a megkomponált lejáratás vagy az irányított indulatkeltés eszköztárára épül, célját csakis a célszemélyekben munkáló lélektani tartalmak tükröként, kivételéseként érheti el. Ha az interdiszciplináris megközelítésnek van létjogosultsága, a jövőben a (tömeg)lélektani műveletek jelenthetik az egyik olyan területet, amelyen a hírszerzési elemzés és a lélektani elemzés termékenyen összekapcsolódhat.

JEGYZETEK

- 1 Arthur C. Clarke, idézi G. R. Middleton: JSS, No3, Vol 8, 2015. (Fordítás tölem).
- 2 John Sano: *The Changing Shape of Humint*, AFIO's Intelligencer Journal, No. 3, Vol. 21., 2015.
- 3 Keith Cozine: *Setauket to Abbottabad: The Value of Film and Television in Teaching Human Intelligence*, Journal of Strategic Security, No 3., Vol 8., 2015.
- 4 Matt A. Mayer: *Enhanced Human Intelligence is Key to Defeating Terrorists*, American Enterprise Institute (AEI), 2016. június.
- 5 Liam Collins: *The Abbottabad Documents: Bin Ladin's Security Measures*, West Point, CTC Sentinel, Volume 5, Issue 5, 2015.
- 6 Gabriel Margolis: *The Lack of HUMINT: A Recurring Intelligence Problem*, Global Security Studies, Volume 4, Issue 2, 2015.
- 7 L. Pigeon-C. J. Beamish-M. Zybala: *HUMINT communication information systems for complex warfare*, Defence R&D Canada Valcartier Informaiton and Knowledge Managment Section, 2002. szeptember.
- 8 William J. Lahnehan: *The Need for a New Intelligence Paradigm*, International Journal of Intelligence and Counterintelligence, IJIC, 2010/23.
- 9 Az angolszász szóhasználatban a hírszerzés fogalma („intelligence”) átfogó kifejezés, amely magában foglalja a szigorú értelemben vett hírszerzésen kívül az elhárításban („counterintelligence”) megjelenő információgyűjtést is.
- 10 John Sano: *The Changing Shape of Humint*, AFIO's Intelligencer Journal, Vol. 21, No. 3, 2015.
- 11 Zalai-Göbölös Noémi: *Új típusú kihívások: generációváltás a nemzetbiztonsági szolgálatoknál*. Nemzetbiztonsági Szemle, 2016/1. szám.
- 12 ÁBTL, A - 3005/36/2.
- 13 ÁBTL, A - 3017/39.
- 14 S. M. Hersh „*The Killing of Osama bin Laden*” című könyvében adatok, interjúk sorával próbálja bizonyítani, hogy a pakisztáni titkosszolgálat is tevőlegesen segítette az amerikaiakat az akció során. Ha igaz is, a futár azonosításának, mint kezdeti lépésnek a módszertani tanulságain nem sokat változtat.
- 15 National Security Archive (nsarchive.gwu.edu.)
- 16 Christina Beasley: *A Comparative Study of US and Soviet HUMINT Tradecraft during the Cold War*, Pembroke College, University Of Cambridge, 2013. július 17.
- 17 Hankiss Ágnes: *Kihallgatási technikák, Terror és elhárítás*, 2017. 1-2.
- 18 West Point Combating Terrorism Center, Harmony Project (Harmony Database).
- 19 Liam Collins: *The Abbottabad Documents: Bin Ladin's Security Measures*, CTC Sentinel, Volume 5, Issue 5, 2012.
- 20 „Moszkva”. Levelezés szovjet baráti szervvel, ÁBTL 3.2.5. O-8-635/3.
- 21 Scot Macdonald: *Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century*, Routledge, 2007.
- 22 Laufer Balázs-Kasznár Attila: *Külföldiek nemzetbiztonsági ellenőrzése*. Kézirat.
- 23 „Moszkva”. Levelezés szovjet baráti szervvel. ÁBTL 3.2.5. O-8-635.
- 24 „Moszkva”. Levelezés szovjet baráti szervvel, ÁBTL 3.2.5. O-8-635/3.
- 25 „*In my first letter of 19th July 1960, I have already told you that I have re-*

appraised my place in life and about my decision and readiness to devote myself to the Cause of a struggle for a true, just and free world for humanity. For this Cause I will fight to the end. I ask you to consider me as your soldier Henceforth the ranks of your Armed Forces are increased by one man. You can have no doubts about my devotion, stead-fastness, selflessness and resolution in the battle for your Cause (which is also mine). You will always be satisfied with me, you will always remember me with a good word... acknowledgement - I will earn it. For this a great deal of time will not be necessary..." És: *"Once again I assure you of my boundless love and respect for you, for the American people and for all those who find themselves under your Banner. I beleive in your Cause. I am ready to fulfill any of your orders. I await them... Always yours."* Forrás: National Security Archive (nsarchive.gwu.edu).

- 26** „Moszkva”, ÁBTL 3.2.5. O-8-635.
- 27** *A Review of the FBI Performance in Uncovering the Espionage Activities of Aldrich Hazen Ames*, 1997. április, National Security Archive (nsarchive.gwu.edu).
- 28** U.S. Department of Defense, Military.com
- 29** Hankiss Ágnes: *A magányos farkas legendája. Terrorista hálózatok*. Arc és Álarc, 2017/ősz-tél.
- 30** Laufer Balázs-Kasznár Attila: *Külföldiek nemzetbiztonsági ellenőrzése*. Kézirat.
- 31** „Periszkóp”, ÁBTL 3.2.5. O-8-389/IX
- 32** „Periszkóp”, ÁBTL 3.2.5. O-8-389/IX
- 33** „Periszkóp”, ÁBTL 3.2.5. O-8-389/IX
- 34** „Periszkóp”, ÁBTL, 3.2.5. O-8-389/VIII
- 35** „Periszkóp”, ÁBTL, 3.2.5. O-8-389/VII.
- 36** „Periszkóp”, ÁBTL, 3.2.5. O-8-389/VII.
- 37** „Periszkóp”, ÁBTL, 3.2.5. O-8-389/VII.
- 38** Uo.
- 39** „Periszkóp”, ÁBTL 3.2.5. O-8-389/IX.
- 40** „Periszkóp”, ÁBTL 3.2.5. O-8-389/V.
- 41** „Periszkóp”, ÁBTL 3.2.5. O-8-389/IX.
- 42** Uo.
- 43** Uo.
- 44** Uo.
- 45** Uo.
- 46** Uo.
- 47** Uo.
- 48** Uo.
- 49** Uo.
- 50** Brig NK Bhatia: *Human Intelligence (HUMINT) as a Driver for Intelligence Operations*, Centre for Land Warfare Studies, P.5, 2016. június.
- 51** John E. McLaughlin: *US Strategy and Strategic Culture from 2017*, 2016. február 19. In FEATURES.
- 52** William J. Lahneman: *The Need for a New Intelligence Paradigm*, International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, Volume 23, 2010/2.
- 53** OSINT Open Source Intelligence Solutions, ICT.org.il